

Український інститут національної пам'яті

Інформаційні матеріали
до Дня пам'яті жертв геноциду
кримськотатарського народу (18 травня) та
Дня пам'яті жертв політичних репресій (19 травня)

Цього року 18 і 19 травня Україна вшановує два трагічні пам'ятні дні,
пов'язані зі злочинами комуністичного тоталітарного режиму.

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ
№ 1373/09.6-05-24 від 13.05.2024
Сертифікат [5E984D526F82F38F040000003FA8FB00CE81F404](#)
Підписувач [ТИЛЩАК ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ](#)
Дійсний з [20.03.2024 14:21:36](#) по [20.03.2025 23:59:59](#)

Вступ

Ключові повідомлення

Історична довідка. Депортація кримськотатарського народу

Історична довідка. Великий терор

Деякі факти про Великий терор в Україні

Корисні покликання

18 травня – це 80-ті роковини депортації кримськотатарського народу з території Кримського півострова радянським тоталітарним режимом. Цього дня, 1944 року розпочалася спецоперація військ НКВД зі звільнення Кримського півострова від корінного населення. Загалом за три дні з Криму вивезли понад 190 тисяч кримських татар. Також у 1944-му з півострова депортували понад 40 тисяч болгар, вірмен, греків, турків і ромів.

Після незаконної анексії Криму в 2014 році російська влада продовжує дискредитацію та утиски кримських татар, що залишилися на півострові. Верховна Рада України Постановою від 12 листопада 2015 року № 792-VIII «Про визнання геноциду кримськотатарського народу» визнала депортацію з Криму кримських татар у 1944 році геноцидом кримськотатарського народу і встановила в Україні 18 травня День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. У Постанові наголошується: «Системний тиск на кримськотатарський народ, репресії громадян України за національною ознакою, організація етнічно і політично мотивованих переслідувань кримських татар, їхніх органів, таких як Меджлис кримськотатарського народу та Курултай кримськотатарського народу, на тимчасово окупованій території України з боку державних органів Російської Федерації, починаючи з дати тимчасової окупації, є свідомою політикою етноциду кримськотатарського народу».

19 травня, в третю неділю травня – День пам'яті жертв політичних репресій. Відзначається згідно з Указом Президента від 21 травня 2007 року на вшанування десятків тисяч людей, розстріляних комуністичним режимом, сотень тисяч кинутих у в'язниці й табори, на заслання чи примусове психіатричне лікування. Кількість цих мучеників Україні досі неможливо підрахувати.

Ключові повідомлення

Впродовж усього часу існування комуністичний тоталітарний режим спирався на злочини репресій, вбивств, депортацій, геноцидів.

Сьогодні РФ є наступницею цих людиноненависницьких практик – вона виправдовує і глорифікує сталінський режим, нарощує і вдосконалює репресивну політику, жертвами якої уже стали тисячі мешканців окупованих територій.

18 травня – День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу. Через насильницьку депортацію понад 190 тисяч кримських татар втратили дім, батьківщину, рідних, а багато хто – і життя. У 2015 році Верховна Рада України визнала цей злочин комуністичного режиму геноцидом кримськотатарського

народу, під час якого здійснювалися умисні вбивства, заподіювалися серйозні тілесні ушкодження, навмисно створювалися життєві умови, направлені на фізичне знищення кримських татар. У Канаді, Латвії, Литві також визнали ці дії геноцидом кримськотатарського народу. Україна працює над подальшим визнанням геноциду іншими країнами.

Комуністичний режим СРСР і згодом Росія десятиріччями цілеспрямовано поширювали міф про кримських татар як зрадників. Цю ж риторику країна-окупантка використовує і нині для насаджування ворожнечі, утисків та розбрату в окупованому Криму.

Російська Федерація заперечує геноцид кримських татар в 1944 році та не бере відповідальності за сталінські репресії та депортацію. Більше того, від окупації у 2014 році АР Крим та міста Севастополя РФ продовжила злочини тоталітарного радянського режиму та Російської імперії проти кримських татар: чинить репресії та переслідування, цілеспрямовано порушує їх права як корінного народу України, незаконно призиває на військову службу, руйнує культурну спадщину, фальсифікує історію, мілітаризує освіту та суспільне життя.

Український народ, який зазнав переслідувань і репресій, став жертвою радянського геноциду Голодомору 1932–1933, усвідомлює та повністю поділяє біль депортації. Це – наша спільна трагедія.

Через 80 років після депортації РФ продовжує тоталітарні, радянські за характером, імперські за духом традиції поневолення, здійснюючи комплексні та системні репресії кримських татар, незгодних із окупацією Кримського півострова, які наближають звільнення Криму.

РФ принесла в Крим політично мотивовані переслідування, насильницькі зникнення, вбивства, позбавлення свободи слова та віросповідання, мілітаризацію дитинства, продовжує тоталітарні традиції репресій кримських татар.

Поки адекватно не оцінено злочини проти людяності, геноцид кримських татар – завжди є загроза повторення страшної практики знищення національних спільнот, що й здійснює сьогодні країна-окупантка.

Геноцид кримських татар є складовою російської колонізаційної політики, злочином проти людяності.

Більшовики одразу після Жовтневого перевороту 1917 року взяли курс на політичний терор. З осені 1918 року він набув статусу офіційної політики радянської влади. В Україні “червоний терор” було розпочато з перших днів вторгнення більшовицьких загонів на початку 1918 року.

Великий терор – масштабна кампанія репресій громадян, розгорнута в СРСР у 1937–1938 роках з ініціативи керівництва СРСР й особисто Йосипа Сталіна для ліквідації реальних і потенційних політичних опонентів, залякування населення, зміни національної та соціальної структури суспільства.

Наслідками комуністичного терору 1930-х років в Україні стало знищення політичної, мистецької та наукової еліти, деформація суспільних зв’язків,

руйнування традиційних ціннісних орієнтацій, поширення суспільної депресії й денаціоналізація.

Через терор і репресії пройшли усі верстви українського суспільства: від науковців і митців до робітників і селян.

Радянська влада намагалася приховати сліди злочинів – місця поховань робила «режимними об'єктами» КГБ, розрівнювала бульдозерами, забороняла доступ до відповідних архівів.

Одним із символів тих подій став Биківнянський ліс під Києвом. Це найбільше в Україні місце масових поховань жертв комуністичних політичних репресій. За різними даними, останній спочинок тут знайшли від 20 до понад 100 тисяч осіб, закатованих під час допитів або ж розстріляних у позасудовому порядку органами НКВД у Києві. Тут покоїться прах Михайля Семенка, Майка Йогансена, Михайля Бойчука, Федора Козубовського, митрополита УАПЦ Василя Липківського та інших жертв сталінського Великого терору.

Катування, розстріли невинних без суду і слідства, депортації, фільтраційні табори, масові переслідування з політичних мотивів – здавалося, що все це з падінням радянської системи назавжди залишилося в історії. Однак, після вторгнення Росії в Україну ідеологічні спадкоємці тоталітарних режимів у Росії знову принесли ці жахіття на українську землю.

Історична довідка. Депортація кримськотатарського народу

Депортація кримськотатарського народу комуністичним тоталітарним режимом була кульмінацією російської колоніальної політики, направленої на детатаризацію Криму. Під час бойових дій, поки чоловіки були на фронті, радянська влада підступно вигнала дітей, жінок та літніх людей з власних домівок та відправила їх у вигнання. Для багатьох той шлях став останнім.

Спецоперація з депортації кримських татар розпочалася на світанку 18 травня 1944 року, а в деяких населених пунктах Кримського півострова напередодні, 17 травня. Особовий склад, залучений до цього, відзначався жорстокістю і насильством. Найчастіше кримським татарам не пояснювали, що відбувається, куди саме їх везуть, а на збори давали не більше 15 хвилин. Таким чином, кримські татари покинули власні домівки не готовими до довгої та виснажливої дороги, не кажучи вже про облаштування на чужині.

Згідно з таємною постановою Державного комітету оборони «Про кримських татар» від 11 травня 1944 року № 5859-сс, підписаною Сталіним, депортацію мали завершити до 1 червня 1944 року. До її виконання залучили значну кількість репресивних органів – 23 тисячі солдатів та офіцерів НКВД, 9 тисяч оперативників НКВД і Народного комісаріату державної безпеки, 100 легкових, 250 вантажних автомобілів, 67 ешелонів.

Близько 200 тисяч дорослих і дітей протягом двох днів 18–19 травня 1944 року були завантажені у вагони та депортовані. І вже 20 травня у Москву відзвітувати про “очищення” Криму від кримських татар.

У середньому вбивчий шлях тривав 2–3 тижні. Дорогою, в тісноті, без їжі, води та медичної допомоги, від голоду та хвороб загинуло 7000–7900 кримських татар.

Майже 9 тисяч кримськотатарських солдатів та офіцерів радянської армії після закінчення Другої світової війни відправили на спецпоселення або трудові табори. За даними відділу спецпоселень НКВД СРСР, у листопаді 1944 року у вигнанні опинилися 193 865 кримських татар: з них в Узбекистані – 151 136, Марійській АРСР – 8 597, Казахській РСР – 4 286 осіб. Решту розподілили “для використання на роботах” до Молотовської, нині Пермської (10 555), Кемеровської (6 743), Горьківської (5 095), Свердловської (3 594), Іванівської (2 800) та Ярославської (1 059) областей РРФСР. До цього числа не увійшли майже 6 тисяч кримських татар, ув’язнених до ГУЛАГу безпосередньо під час депортації.

Насильницьки вивезених наділили статусом “спецпереселенців”, що передбачало постійний нагляд за ними репресивних органів, реєстрацію в комендатурах, примусову виснажливу фізичну працю. За даними НКВД Узбецької РСР, за перше півріччя від хвороб та нелюдських умов померло 16 052 кримських татар (10,6%), у 1945 році – 13 183 (9,8%). Загалом за перші півтора року тільки в Узбекистані померло майже 30 000 кримських татар.

У 1948-му режим у спецпоселеннях став ще жорсткішим. Зокрема, виїзд з нього карали арештом на 5 діб, а повторний вважали втечею з місця заслання, що тягнуло за собою позбавлення волі на 20 років.

Радянський режим також посилював геноцидні дії стиранням з історії Кримського півострова пам’яті про кримських татар: переписувалася кримська історія, насаджувалися російські імперські наративи про “одвічно російський” Крим, цілеспрямовано та масово поширювалися міфи про “народ-зрадник”. На півострів цілеспрямовано завозили і заселяли в будинки кримських татар переселенців із РРФСР, Української РСР. Також назви населених пунктів, вулиць, що мали кримськотатарське походження, стали російськими.

25 червня 1946 року прийнято Закон, який затвердив перетворення Кримської АРСР на Кримську область.

У СРСР трагічну історію депортації кримськотатарського народу замовчували, а мову, культуру корінного народу України забороняли. Таким чином кримських татар позбавили не просто батьківщини, а й власного імені, мови, історії, ідентичності.

Після смерті Сталіна кримським татарам так і не повернули їхні права та не дозволили повернутися на батьківщину. Фактично, заслання тривало. Але від 1967 року, кримські татари робили чисельні спроби оселитися на власній землі, в Криму. Кримськотатарський національний рух за повернення був одним з найефективніших та найяскравіших протестних рухів в СРСР. А справжня масова репатріація розпочалася в 1987-му.

Тільки після розпаду СРСР, у незалежній Україні, ми можемо говорити вільно правду про злочини геноциду тоталітарної системи проти людяності та вшановувати пам’ять його жертв.

(За матеріалами Представництва Президента України в Автономній республіці Крим)

Історична довідка. Великий терор

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ
№ 1373/09.6-05-24 від 13.05.2024
Сертифікат 5E984D526F82F38F040000003FA8FB00CE81F404
Підписувач ТИЛІЩАК ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ
Дійсний з 20.03.2024 14:21:36 по 20.03.2025 23:59:59

За період масштабної репресивної кампанії 1937–1938 років, яку назвали Великим терором, в Українській РСР засудили 198918 осіб, з яких близько двох третин – до розстрілу. Решту відправили до в'язниць та виправно-трудових таборів (звільнено було тільки 0,3%).

Масові репресивні операції у 1937–1938 роках, за задумом Сталіна, мали завершити двадцятилітню боротьбу із «соціально-ворожими елементами», через терор упокорити населення, утвердити авторитарний стиль керівництва та здійснити «кадрову революцію». Підставою для розгортання терору була ідея Сталіна про те, що в міру успіхів соціалістичного будівництва, класова боротьба загострюється.

Офіційним початком Великого терору став оперативний наказ НКВД СРСР «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 року № 00447, затверджений політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 року. Утім наявні документи НКВД (накази, листування, телеграми) свідчать, що наказом лише формалізували масові репресії, а готували їх заздалегідь.

Цим документом впроваджувалися ліміти (плани) на покарання громадян. Вироки за першою категорією означали «розстріл», за другою – ув'язнення в таборах ГУЛАГ НКВД СРСР (від російського Главное управление лагерей). Якщо первинний ліміт для УРСР за I категорією становив 26150 осіб, то у січні 1938 року його збільшили до понад 83 тисячі. Причому наркоми внутрішніх справ УРСР Ізраїль Леплевський та Олександр Успенський неодноразово зверталися в Москву з проханням надати додаткові ліміти.

Ще до набуття наказом № 00447 чинності органи зробили «чистку» партійних лав та органів безпеки, що мало забезпечити надалі беззастережне виконання директив із центру. А вже у червні 1937 року розпочалися масові арешти. 10 липня політбюро ЦК КП(б)У розіслало по областях УРСР вказівку про формування позасудового репресивного органу – обласних «трійок» для спрощення процедури засудження (вони повністю суперечили радянському законодавству, у тому числі Конституції 1936 року). До складу трійок зазвичай входили начальник обласного УНКВД (голова), обласний прокурор і перший секретар обласного, крайового або республіканського партійного комітету.

Переважна більшість справ була побудована на власних свідченнях обвинувачених, які фактично були позбавлені права на захист (на адвоката) чи оскарження вироку. Психологічним тиском, а то й знущанням і нелюдськими тортурами слідчі «вибивали» з арештованих потрібні зізнання, які ніхто не перевіряв. У 1937 році дозвіл на застосування методів «фізичного впливу на підозрюваних» (тобто тортур) було надано на найвищому рівні ЦК ВКП (б).

Часи Великого терору породили в масовій свідомості радянських людей тотальний страх і недовіру. Нічні арешти сусідів, підозри колег на роботі, друзів, родичів, пошук шпигунів та шкідників, страх доносів та обов'язок публічно таврувати так званих ворогів народу були повсякденними. Громадяни писали доноси на колег, остерігаючись, що ті донесуть на них першими. Це стало

типовим засобом вирішення особистих конфліктів із керівництвом, викладачами, родичами тощо.

Розіграні за сценарієм показові процеси проти партійно-радянських очільників 1937–1938 років передбачали не лише усунення чи маргіналізацію рештків старої еліти, але також вплив на нових висуванців і суспільство загалом. Участь у тих показових процесах мала засвідчити політичну й ідеологічну лояльність, послух волі вождя, визнання застосовуваних методів державного управління. Таким був метод «сталінської кадрової революції».

Великий терор згорнули також за вказівкою вищого партійно-радянського керівництва. 17 листопада 1938 року ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили постанову «Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства», якою «орієнтували правоохоронні органи на припинення «великої чистки» та відновлення елементарної законності. Наступним кроком стала фізична ліквідація безпосередніх організаторів і виконавців Великого терору.

Деякі факти про Великий терор в Україні

1. Одним із найбільших на території України місцем поховання жертв сталінських репресій є Биківня. Вже встановлено імена понад 19 тисяч розстріляних громадян.

2. Також є інші місця масових поховань жертв Великого терору в Україні – Рутченкове поле (Донецьк), район Парку культури та відпочинку (Вінниця), П'ятихатки (Харків), Католицьке кладовище (Умань), Єврейський цвинтар (Черкаси), село Халявин (Чернігівщина), Другий християнський цвинтар (Одеса), 9-й км Запорізького шосе (Дніпро). На Західній Україні після 1939 року також з'явилися місця масових поховань, зокрема, урочища Дем'янів лаз (Івано-Франківськ) і Саліна (Львівська область), тюрма на Лонцького (Львів).

3. Найкривавіша ніч у Києві – 19 травня 1938 року, коли у в'язницях НКВД розстріляли 563 людини. Це відбувалося, як правило, на тюремних подвір'ях, у підвалах НКВД або безпосередньо на місці поховання. Спочатку для масових поховань відводили спеціальні ділянки на цвинтарях. У пік репресій цю практику змінили, щоб приховати масштаби злочинів. Траншеї для вбитих викопували в садах, парках, приміських лісах, трупи часто засипали негашеним вапном.

4. 27 жовтня – 4 листопада 1937 року в урочищі Сандармох поблизу міста Медвеж'єгорськ у Карелії до 20-річчя Жовтневої революції розстріляли 1111 осіб, з них 287 українців та осіб, долі яких пов'язані з Україною.

5. У 1934–1938 роках НКВД УРСР розташовувався будівлях колишнього Київського інституту шляхетних дівчат (згодом – Жовтневий палац, нині – Міжнародний центр культури і мистецтв Федерації профспілок України), в 1938–1941 роках – на вулиці Короленка (нині – Володимирська), 33. Київський міський відділ та управління НКВД в Київській області розміщувалися на вулиці Рози Люксембург (нині – Липська, 16).

6. У 1955 році КГБ при РМ СРСР направив в обласні управління держбезпеки директиву № 108 сс із вказівкою повідомляти родичам розстріляних, що їхні рідні померли в місцях позбавлення волі, а в разі необхідності вирішення

майнових або інших правових питань, реєструвати смерть розстріляних у загсах із видачею свідоцтв, в яких дати смерті вказувати у межах 10 років від дня арешту, а причини смерті вигадувати.

7. В межах Великого терору НКВД організував і провів серію масових національних операцій. Це так звана «німецька операція» (25 липня 1937 року), «польська» (11 серпня 1937), «румунська», «латиська», «грецька», «іранська», «харбінська», «афганська», «проти болгар і македонців».

8. Спогади енкаведистів та результати ексгумації тіл свідчать про характерний «почерк» вбивць. Як правило, це були постріли із револьверів системи «Наган» у потилицю або перший шийний хребець. Наган вважався точним, безвідмовним і достатньо потужним для смертельного поранення, а не сильна віддача берегла сили катів для масових розстрілів.

9. Улітку 1937 року було введено нові нормативні документи, що посилили відповідальність членів родин репресованих. Дружини та чоловіки «ворогів народу» підлягали обов'язковому арешту, діти до 15 років передавались у спеціальні дитячі будинки. Члени сімей «ворогів народів», засуджених до розстрілу, підлягали примусовому переселенню у внутрішні області СРСР.

10. Термін «ворог народу» (латинське *hostis publicus*) давньоримського походження. Його застосовували до ворогів республіки, яких прирівнювали до солдатів ворогуючої сторони та які через те підлягали фізичному знищенню. Загальновживаним термін став у 1793–1794 роках – час Великого терору якобінців у Франції. В СРСР цей термін був не лише розповсюдженим кліше політичної риторики, а й записаним у Конституції 1936 року – згідно з її 131 статтею ворогами народу оголошувались особи, що вчиняли замах на громадську, соціалістичну власність.

Корисні покликання:

Виставка «Подорож невідомим Кримом»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-podorozh-nevidomym-krymom>

Ролик «Ахтем Сеїтаблаєв: війна і депортація кримськотатарського народу» в межах в відеопроєкті «Друга світова: 75 років потому»

https://www.youtube.com/watch?v=jKaMDXTw5bc&list=PLitKIb_cEyqdfiM5UiZBKkRvltbHNO9vL&index=3

Інфографіка «Карта депортації кримських татар»

<https://ww2.uinp.gov.ua/infografika/>

Інформаційна довідка. 18 травня – День пам'яті жертв геноциду кримськотатарського народу (матеріали Представництва Президента України в Автономній республіці Крим)

<https://ppu.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/Informatsiyna-dovidka.pdf>

Брошура «Наш Крим. Неросійські історії українського півострова»

<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/nash-krym-nerosiyski-istoriyi-ukrayinskogo-pivostrova>

Брошура «Биківня. Від території смерті до місця пам'яті»

<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/broshura-bykivnya-vid-terytoriyi-smerti-do-miscya-pamyati>

Виставка «Перерваний урок»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-perervanyy-urok>

Виставка «Великий терор: місця пам'яті»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-velykyy-teror-miscya-pamyati>

Інформаційні матеріали до Дня пам'яті жертв політичних репресій

<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/informaciyni-materialy-do-dnya-pamyati-zhertv-politychnyh-represiy>

Історична карусель про Великий терор

https://t.me/uinp_gov/1027

Проект «Биківнянська трагедія: імена з безіменних могил»

<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/15-travnnya-den-pamyati-zhertv-politychnyh-represiy>

<https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/bykivnyanska-tragediya>

<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/prodovzhuyemo-proyekt-bykivnyanska-tragediya-imena-z-bezimennyh-mogyl>

Виставка «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-nakazano-ne-znaty-ukrayinski-arheology-v-leshchatah-totalitaryzmu>

Брошура «Наказано не знати: українські археологи в лещатах тоталітаризму»

<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/broshura-nakazano-ne-znaty-ukrayinski-arheology-v-leshchatah-totalitaryzmu>

Виставка «Тріумф людини. Мешканці України, які перемогли ГУЛАГ»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-triumf-lyudyny-meshkanci-ukrayiny-yaki-peremogly-gulag>

Виставка «Комунізм = рашизм»

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-komunizm-rashyzm>

Документ СЕД АСКОД, УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 1373/09.6-05-24 від 13.05.2024

Сертифікат 5E984D526F82F38F040000003FA8FB00CE81F404

Підписувач ТИЛЩАК ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ

Дійсний з 20.03.2024 14:21:36 по 20.03.2025 23:59:59